

uvodnik Foreword

Apostolska kraljica ... Dalmacije, Hrvatske i Slavonije Povodom 300. obljetnice rođenja Marije Terezije (1717.–1780.)

Trpimir Vedriš*

Nizu manifestacija kojima je širom nekadašnje (poglavito u austrijskom dijelu) Habsburške Monarhije obilježena obljetnica rođenja austrijske carice i hrvatske kraljice Marije Terezije pridružila se i Hrvatska međunarodnom znanstvenom konferencijom „King“ *Maria Theresia* („Kralj“ Marija Terezija), povodom 300. obljetnice njezina rođenja u organizaciji Hrvatskog instituta za povijest, Hrvatskog državnog arhiva i Hrvatskog povijesnog muzeja. U sklopu konferencije bile su otvorene i dvije izložbe: *Nos Maria Theresia ... Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniaeque regina apostolica* u Hrvatskom državnom arhivu i *Marija Terezija i njezini suvremenici u Hrvatskoj* u Hrvatskom povijesnom muzeju. Povijesni odmak od nekoliko stoljeća dopušta danas vrednovanje, tek možda manje pristrano nego ranije, života i četiri desetljeća vladavine te neobične vladarice.

Rodena 13. svibnja 1717. u bečkom Hofsburgu, Marija Terezija kao prva žena na habsburškom prijestolju 1740. naslijedila je svojeg oca Karla VI. Dopustivši joj, suprotno željama svojih savjetnika, udaju „iz ljubavi“ za Franju Lotariškog, kralj je pokazao svoju neskrivenu naklonost najstarijoj kćeri. No, mogućnost da ostane bez muškog potomka i prije njezina je rođenja zadavala silne brige mladoj grani habsburške kuće. Mnogi su, naime, podložnici i neprijatelji, vidjevši da neće imati muškog potomstva, unaprijed odbili priznati njegove kćeri nasljednicama. U nastojanju da poprave svoj položaj pred vladarskom kućom, hrvatski su staleži iskoristili priliku: okupljeni na saboru 1712. odlučili su priznati „kraljevsko pravo ženskog roda“ nasljednici kuće Habsburg. Ta je odluka poslužila živućemu vladaru (koji se još uvijek mogao nadati muškomu potomstvu) za sastavljanje tzv. Pragmatičke sankcije, koju su do 1722. prihvatile i druge krunske zemlje. Iako je to omogućilo Mariji Tereziji legalno preuzimanje vlasti, kraljevu odluku mnogi nisu prihvatili te je po njezinu stupanju na prijestolje izbio tzv. Rat za austrijsku baštinu. U vrlo teškim uvjetima preuzimanja vlasti, budućoj kraljici nije preostalo ništa drugo nego osloniti se na potporu ugarskih (i hrvatskih) staleža. Pristavši na njihova potraživanja, ona je okrunjena na ugarskom saboru u lipnju 1741., a već početkom rujna predstavnici staleža zakleli su joj se na vjernost. Prilikom zakletve, dvadesetogodišnja Marija Terezija, nekad opisana kao „ljupka djevojka

* Doc. dr. sc. Trpimir Vedriš, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

velikih plavih očiju“, stajala je okružena klicanjem mađarskih i hrvatskih plemića držeći na rukama šestomjesečnog sinčića Josipa.

Među brojnim titulama koje je naslijedila krunidbom bila je i ona „apostolske kraljice“ (*regina apostolica*). Ta neobična titula kojom su se kitili mađarski srednjovjekovni vladari potjecala je iz vremena osvita mađarskog kraljevstva. Okolnosti pod kojima je papa Silvestar II. okrunio Stjepana, prvog kršćanskog kralja iz roda Árpádova — čemu tadašnji car Svetog Rimskog Carstva Oton II. nije protuslovio — tumačila se kao carsko priznanje i, do tad nevidena, uzurpacija carske nadležnosti. Silvestrovo je pismo prvomu „apostolskomu kralju“ Stjepanu, objavljeno u Rimu u ožujku 1000. godine, stoljećima uzimano kao pravni temelj osobitog statusa ugarskih vladara — i njihovih veza sa Stolicom sv. Petra. Tu drevnu i častnu titulu dolaskom na ugarsko prijestolje preuzeli su u 16. stoljeću i Habsburgovci dodajući nizu svojih titula i onu *reges apostolici*. Habsburški su vladari svojim gorljivim katoličanstvom tijekom više stoljeća opravdavali taj naslov.

Iz hrvatske perspektive, trenutak krunidbe Marije Terezije bio je umnogome prijeloman povijesni trenutak. Kraj 17. i početak 18. st. donio je oslobađanje velikog dijela hrvatskih zemlja od osmanske vlasti. Nakon što je Karlovačkim mirom 1699. završio tzv. Veliki turski rat, Požarevačkim su mirom 1718. zapečaćeni plodovi habsburške *reconquiste* u srednjoj i jugoistočnoj Europi. Iako je znatan dio srednjovjekovnih kraljevinâ Hrvatske i Slavonije ostao pod vlašću Osmanlija, Hrvatskoj je pripojena Slavonija i dio Srijema. Za Katoličku crkvu bio je to početak novog razdoblja procvata i djelatnog promicanja (zakašnjele) tridentske obnove u krajevima koje je do nedavno kongregacija *De propaganda fide* držala misijskim područjem gotovo u rangu prašuma Yucatana ili Kalifornijske pustinje. Još 1678. bila je obnovljena drevna Srijemska, a potom 1703. i Bosanska biskupija. Na području senjsko–modruške ili krbavske biskupije broj je katoličkih župa u manje od jednog stoljeća udvostručen. Istovremeno, mnoge su biskupije u mletačkoj Dalmaciji reorganizirane i povećane. Crkveni redovi, mnogi prisutni već stoljećima, uključili su se u veliku obnovu na ratom opustošenim područjima. U to vrijeme, osobito za biskupovanja Pavlina Martina Brajkovića (1703.–1708.) obnovila su se osvežena novim poletom i stara nastojanja da se zagrebačka biskupija uzdigne u rang nadbiskupije i osamostali od mađarske Crkve. Za života i vladavine Marije Terezije, na čelu najveće hrvatske biskupije izmijenio se niz znamenitih biskupa, od Jurja Branjuga do Maksimilijana Vrhovca.

No, snažna crkvena obnova nije prošla bez protuslovlja, što će najbolje pokazati niz prosvjetiteljskih reformi Josipa II. Odnos europskih vladara i Crkve ostao je predmetom prijepora, čiji su korijeni ležali još u okolnostima obraćenja na kršćanstvo cara Konstantina Velikog. Marija Terezija, izdanak dinastije koja se legitimirala, *inter alia* i podrijetlom od cara Konstantina, bila je gorljiva katolkinja. No, bila je ujedno je i snažna vladarica visokog apsolutizma. Njezina snažna volja da uvede reda u sve pore društvenog života, isprepletenu osobnom pobožnošću, dala je osobit ton životu onoga vremena. Njezino promicanje *pietas Austriaca* prema današnjim bi se kriterijima moglo okarakterizirati uskogrudnom vjerskom netrpeljivošću. No, čvrst stav u pitanjima katoličke vjere koji su zauzimali Habsburgovci

Hrvatima uglavnom nije bio mrzak. Hrvati su se, naime, usprkos početnim uspjesima protestantizma u hrvatskim zemljama u 16. stoljeću, u mnogoljudnoj Monarhiji rano pozicionirali kao „tvrdoglavi reakcionari“. Kad je 1604. na ugarskom saboru zatražena vjerska sloboda za protestante, hrvatski su staleži oduševljeno pristali uz cara Rudolfa, koji im je te slobode uskratio. Štoviše, hrvatski je sabor donio vlastiti vjerski zakon znatno oštrije i od Rudolfova članka. Kao potvrda stava hrvatskih staleža, ban Ivan Drašković stavio se na čelo vojske koja je krajem srpnja 1605. potukla mađarsku vojsku, navlačeći bijes ugarskih protestanata, koji su Hrvate smatrali odgovornima (ni prvi ni zadnji put) za “spašavanje mrske Austrije“.

Na tom tragu prikladno je podsjetiti da se ove godine, uz rodendan apostolske kraljice proslavlja i druga značajna obljetnica: Hrvatski je sabor, naime, 1687. u jeku Velikog turskog rata izabrao svetog Josipa za nebeskog zaštitnika Hrvatskog Kraljevstva. Kako stoji u odluci Sabora od 9. i 10. lipnja te godine, redovi i staleži jednoglasno su odabrali svetog Josipa, „vjernog hranitelja Krista Spasitelja, djevičanskog zaručnika Djevice Bogorodice, za posebnog zaštitnika Kraljevine Hrvatske“. Upravo će se tomu nebeskomu zaštitniku utjecati mlada kraljica tijekom previranja povezanih s njezinim stupanjem na prijestolje. Rodivši u prvih nekoliko godina braka tri kćeri, Marija Terezija već se počela brinuti o budućnosti obiteljske loze. Shvativši rođenje sina kao plod zagovora Vjernomu Hranitelju, dala mu je ime Josip. Ime Josipa II., sina, suvladara i nasljednika Marije Terezije, vjerojatno spontano priziva spomen reformi. No, iako su reforme Marije Terezije uistinu ostale donekle zasjenjene čuvenim i (ne)slavnim reformama njezina sina, znatan dio „popravljanja“ Države i Crkve započeo je još pod njezinom vlašću.

Teško je sažeti brojne reforme koje je, na tragu shvaćanja prosvijećenog apsolutizma, Marija Terezija poduzela. Zahvaćajući sva područja javnog života, donijela je pritom niz odluka bez kojih je nemoguće razumjeti noviju hrvatsku povijest. Nakon oslobođenja Slavonije i dijela Srijema, 1691. otvorilo se pitanje upravljanja tim područjem. Hrvatski ga je sabor smatrao oslobođenim područjem i tražio nad njime punu vlast te je, nakon gotovo pola stoljeća natezanja, odlukom Marije Terezije u svibnju 1741. potvrđeno prisjedinjenje Slavonije i njezino podređivanje banskoj vlasti. Uz pripojenje Slavonije Hrvatskoj i uspostave županijskog ustroja na tom području, u kontekstu reorganizacije uprave hrvatskih zemalja, važno je sjetiti se i osnutka Hrvatskog kraljevskog vijeća (1767.), ustanove koja je nakratko preuzela niz dotadašnjih saborskih ovlasti. Niz vojnih reformi pridonio je discipliniranju hrvatskog dijela Vojne krajine, ali i učinio novoustrojene krajiške postrojbe efikasnijim i upotrebljivijim za europska ratišta. Pravosudne reforme doprinijele su oblikovanju unificiranoga građanskog (*Codex Theresianus*) i kodifikaciji kaznenog zakonika. Jedna od prijepornih točaka bilo je pitanje uporabe torture u dokaznom postupku — tortura je konačno ukinuta 1776. godine. Reformama Marije Terezije započela je i izgradnja javnog sustava zdravstvene zaštite. „Opći zdravstveni pravilnik“ iz 1770. uspostavio je za to vrijeme visoke standarde za djelovanje medicinskog osoblja tražeći od liječnika da moraju završiti studij medicine. Uz poticaj obrazovanju liječnika i nadzora nad njihovim radom reforme su dovele i do uspostave sanitarnog kordona, ustrojenog kako bi se spriječilo širenje epidemija s po-

družja Osmanskog Carstva. Nije isključeno da je bogato kraljičino iskustvo rodilje doprinijelo tomu da je osobita pozornost posvećena primaljama. U tom kontekstu, jedan od caričinih savjetnika, ujedno i njezin osobni liječnik Gerhard Van Swieten, ostao je zabilježen i kao autor najstarijeg priručnika za primalje na hrvatskom jeziku (*Kratek navuk od mestrie pupkorezne*).

Na područjima crkvenih reformi Marije Terezije vidljive su sve napetosti, pa i protuslovlja, katoličke varijante prosvijećenog apsolutizma. Katoličanstvo apostolske kraljice svakako je učvršćivalo njezinu nakanu da svojom „apostolskom vlašću“ snažno zadre i u crkvene poslove. Crkvene reforme Marije Terezije mogu se ukratko opisati kao proces postupne uspostave državne kontrole nad crkvenim poslovima. Inzistirajući na svojoj „apostolskoj vlasti“ (što joj je odlukom iz 1758. odobrio papa Klement XIII.) Marija Terezija nametnula je pravo davati svoju suglasnost na papinske bule, ali i pravo imenovanja crkvenih prelata. Na praktičnoj razini crkvene su se reforme očitovale u „popravljanju“ pučke pobožnosti, smanjenju broja blagdana i zabranama hodočašća u Rim. Među najkontroverznije zahvate u život Crkve zacijelo spada provođenje odluke o ukidanju Isusovačkog reda. Odluka, dakako, nije bila njezina. Kraljica, koju su isusovci odgojili i prema kojima je imala puno poštovanja, tek je provodila odluku pape Klementa XIV. Pri ukidanju Družbe Marija Terezija nastojala je postupati uvidavno. Ustrojivši za tu svrhu povjerenstvo sastavljeno od biskupijskog, političkog i komorskog povjerenika, odredila je da se bivšim pripadnicima Družbe ima zajamčiti kraljevska milost i zaštita, „pokažu li se vjernim slugama Crkve i države“. Iz njezine privatne korespondencije pak vidljivo je da ju je raspuštanje Družbe, kako je sama napisala, ostavilo „neutješnom i očajnom“.

Promatrana iz današnje (post)moderne perspektive, kraljica Marija Terezija neobična je pojava, koja kao da utjelovljuje čitav niz protuslovlja. Snažna žena na prijestolju jedne od najmoćnijih europskih monarhija bila je ujedno i majka šesnaestoro djece. Velika reformatorica umnogome pokretana prosvjetiteljskim idejama bila je ujedno i „starinski“ duboko pobožna. Ljupka mlada žena koja je znala iskoristiti svoj šarm da pridobije privrženost svojih podanika bila je vjerna supruga koja nikad nije prežalila muževljevu smrt. Isusovačka učenica i poštovateljica bila je prisiljena potpisati smrtnu presudu Redu. Spominjana kao progresivna zaštitnica žena, dapače proglašavana rokoko–feministkinjom istovremeno bila je čvrsto uvjerena katolkinja. Stoga, možda je, umjesto prosudbi iz današnjeg vremena, ispravnije uočiti da je Marija Terezija, poput drugih velikih vladarica u osvit modernog svijeta, u mnogočemu predstavljala europski *ancien régime*, koji je sa svim svojim slabostima, protuslovljima i vrlinama išao svojem kraju. Vjerojatno je najdojmljivijom slikom tog „starog poretka“ i njegove propasti postala i ona njezine kćeri, kraljice Navarre i Francuske, koja je svedena na položaj građanke Antoinette Capet smaknuta na giljotini u jesen 1793. godine. Kako god bilo, nasljeđe Marije Terezije, isprepletено s djelovanjem njezina sina Josipa II., ostavilo je trajan trag u oblikovanju hrvatske povijesti na početku „dugog devetnaestog stoljeća“. Usporedba pak Marije Terezije, brižne majke svojih katoličkih podanika, i današnjih „snažnih žena“ europske politike zorno oslikava luk temeljitih promjena koje su preoblikovale europska društva tijekom proteklih tri stotine godina.